

Trei în unu sau Despre cum încap dreapta, stânga și centrul în aceeași oală. O abordare comparată de istorie orală a Școlii sociologice de la București

Theodora-Eliza Văcărescu*

Universitatea din București

Abstract: *In this article I address the pluralistic ideological and political format of an intellectual and research group active in interwar Romania, and the difficulties raised by this characteristic in situating the group in one fixed and monolithic ideological or political cluster. After World War I and the Paris Peace Treaty, the provinces of Transylvania, Bessarabia and Bukovina were annexed to the Old Kingdom, and “Greater” Romania came into existence, bringing about difficult and complex problems of nation building and social reform. Sociological research and social action seemed one possible way of addressing the crisis of Romanian society. Thus, during the late 1920s and especially in the 1930s, a large social and national research and action program emerged. In this paper I argue that the Bucharest Sociological School functioned as an intellectual and sociological research group whose ideological and political development and orientation mirrored the Romanian public sphere, thus ensuring the School a pluralistic format. The primary research method is analysis of some of the oral history documents provided by Zoltán Rostás’ broad project of interviewing the members of the School mostly during the 1980s. I compare the discourses of the first and the second generations of monographers as recorded in oral history interviews with the goal to provide an alternate reading of the ideological and political orientations of the Sociological School founded and coordinated by Dimitrie Gusti.*

Keywords: History of Sociology; Bucharest Sociological School; Sociological Monographic Campaigns; Interwar Romania; Oral History; Political Culture.

Cuvinte-cheie: istoria sociologiei; Școala sociologică de la București; campanii de monografie sociologică; România interbelică, istorie orală; cultură politică.

*E și laie, și bălaie.
Dimitrie Gusti¹*

[Dr. Făcăoaru] m-a supus și pe mine la un examen de ăsta, psihotehnic. Care, de pildă, era așa: un automobil și-i lipseau două roate. Și băiatul de țaran trebuia să spună că-i lipseau două roate. Dar el habar n-avea ce-i ăla un automobil, în viața lui nu văzuse un automobil. Deci era un test de inteligență pentru psihotehnician, nu pentru țaran (râde).

Henri H. Stahl (interviu în Rostás, 2000, 301-302)

În Școală încăpeau toți: și stânga, și dreapta, și centrul, și fără atitudine sau comportamente politice.

Gheorghe Retegan (interviu în Rostás, 2006, 245)

* Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Departamentul de Antropologie culturală și comunicare, Bd. Iuliu Maniu 1-3, Complex Leu, Corp A, et. 6, sector 6, București, România. E-mail: theoeliza@yahoo.com.

Introducere

În această lucrare arăt că Școala sociologică de la București, fondată și coordonată de Dimitrie Gusti, a avut un format ideologic pluralist și că, în urma acestei caracteristici, se opune unor delimitări și categorizări fixe. Așadar, și conceptualizarea națiunii, societății și reformei sociale în cadrul școlii gustiene erau multiple și pluraliste. În acest scop, examinez felul în care prima și a doua generație de monografiști/ste își articulează convingerile și afilierea ideologică și politică și localizez câteva modalități de conceptualizare a națiunii, a societății și a reformei sociale în cadrul cercetărilor sociologice. Materialele pe care le utilizez sunt, în cea mai mare parte, interviuri de istorie orală cu șaisprezece participanți/te la campaniile de monografie sociologică coordonate de Dimitrie Gusti. Primul grup de subiecți este format din intelectuali/e care, între 1925 și 1931, au luat parte la campaniile monografice realizate în câteva sate din provinciile locuite de români, recent unificate². Al doilea grup de persoane intervievate este format din cercetători sociali, elevi ai primei generații, care au participat la campaniile monografice realizate între anii 1935 și 1943³. Cu foarte puține excepții, interviurile au fost realizate în anii '80 ai secolului trecut de către sociologul și jurnalistul Zoltán Rostás, care, la acea vreme, nu putea concepe publicarea acestora și nici măcar utilizarea lor dincolo de „hobby-ul” său⁴. Zoltán Rostás a început să publice interviurile în anul 2000 – primul volum apărut reunește convorbirile cu Henri H. Stahl (cel mai apropiat colaborator al lui Dimitrie Gusti) din anii 1985-86 (Rostás, 2000), al doilea pe cele cu zece dintre monografiștii/stele din prima generație (Rostás, 2003), iar al treilea cuprinde șase interviuri ample cu a doua generație de monografiști (Rostás, 2006).

Ca metodă principală de cercetare, utilizez analiza documentară și de discurs, cu o abordare comparativă și integrativă. Astfel, în lucrarea mea explorez în mod comparativ discursurile înregistrate în documentele de istorie orală cu cele două generații de monografiști/ste și acord atenție și integrez diversele demersuri de cercetare și intervenție socială gustiene în contextul socio-cultural, economic și politic, atât al României interbelice, cât și în cele ale altor state europene din aceeași perioadă. Prin explorarea acestor surse alternative de istorie voi încerca să ofer posibile răspunsuri la întrebări precum: Cum își articuleau cele două grupuri distincte (dar profund inter-relaționate și reciproc în-formate) de tineri/e cercetători/oare sociali/e propriile convingeri ideologice și politice, cât și pe cele ale colegilor/elor și ale profesorilor lor? Cum utilizau conceptele de națiune, societate și reformă socială? Cum conceptualizau cele două grupuri societatea românească și identitatea națională, atât în interiorul noilor granițe ale României „Mari”, cât și în relație cu statele Europei de „vest”⁵? În ce fel au fost influențate convingerile și conceptualizările lor ideologice despre națiune și societate de apariția, în România interbelică, a altor grupuri culturale de tineri/e intelectuali/e cu opinii și poziții similare sau diferite? Ce influențe a avut contextul politic și ideologic din anii '30, aflat în schimbare rapidă și dramatică, și apariția mișcărilor de extremă dreapta (în Europa de „vest” și în România) asupra compoziției ideologice a Școlii și cum au modelat acestea definițiile și utilizările conceptelor de națiune și societate ale participanților/telor în cadrul cercetării sociologice și a acțiunii sociale? Investigarea acestor probleme și conceptualizări este relevantă, în general, pentru o analiză a culturii politice și a proiectelor de construcție națională și de reformă socială din România interbelică. De asemenea, cred că este în mod deosebit interesantă și contributivă explorarea acestor problematici utili-

zându-se documente de istorie orală care au devenit disponibile de foarte puțină vreme.

Utilizarea documentelor de istorie orală ca sursă de cercetare ridică probleme legate de relevanța investigației și de analiza realizată. Istoria orală este un produs comun al cercetătorului/oarei și al persoanei intervievate, ambele poziții afectând documentul socio-istoric astfel creat. Proiectul de istorie orală întreprins de Zoltán Rostás în anii 1980 aduce informații și observații complexe și sofisticate despre dinamica fenomenului cultural și științific al Școlii sociologice de la București. Rostás a realizat interviuri ample cu majoritatea participanților/telor la campaniile monografice care erau în viață în anii '80, cerându-le să povestească și să comenteze experiențele legate de studii și de carieră, viața academică în general, participarea la pregătirile campaniilor monografice, organizarea și desfășurarea campaniilor de cercetare și de redactare, strângerea datelor pe teren, organizarea și accesibilizarea lor, scrierea și publicarea studiilor, relațiile între monografiști/ste, climatul cultural, social și politic din perioada interbelică, viața cotidiană din acea vreme etc. Rostás a realizat mai multe convorbiri cu fiecare persoană intervievată, pentru a clarifica și a cere detalii asupra a diverse teme și chestiuni puse în discuție de alți/te monografiști/ste, încercând în acest fel să asigure, pe de o parte, o acoperire cât mai amplă a domeniului investigat și, pe de altă parte, o abordare din perspective multiple a fiecărei tematici discutate. Totuși, există factori contextuali inerenti, precum poziția cercetătorului și momentul politic specific, care nu pot să nu afecteze materialele istorice și sociale produse. Zoltán Rostás, un intelectual de vârstă a doua, de etnie maghiară, care trăiește în București, realizează interviuri cu intelectuali și intelectuale de vârstă a treia, de etnie română (în cea mai mare parte⁶) – este ușor de imaginat că, în cazul unor caracteristici diferite ale cercetătorului, rezultatul interacțiunii dintre acesta și

persoanele intervievate ar fi și el diferit⁷. Totuși, profunzimea și amploarea interviurilor, pe de o parte, și încrucișarea informațiilor obținute în interviuri, pe de altă parte, oferă cercetătorului/oarei care le folosește posibilitatea de a discerne și de a îndepărta informațiile care par vagi sau neadecvate și de a construi o imagine coerentă, întemeiată și consistentă a acestei formațiuni intelectuale din România interbelică⁸.

În analiza mea am identificat în discursurile celor două generații de monografiști/ste trei categorii de mărci⁹ ale națiunii, societății și reformei sociale prezente în interviuri: 1. afirmarea activă a categoriei „noi” (români, națiune română, cultură românească, religie românească – creștin-ortodoxă, sat românesc etc.); 2. identificarea activă a categoriei „ei” ca „ceilalți”, elemente străine care trăiesc însă pe teritoriul României Mari („ceilalți” din punct de vedere etnic, rasial, religios, cultural); 3. relația dintre Europa de „vest” și regiunea „estică”.

Repere istorice și politice ale monografiilor gustiene

În urma primului război mondial și a Tratatelor de pace din 1919 și 1920, provinciile Transilvania, Basarabia și Bucovina au fost anexate Vechiului Regat, ducând astfel la formarea unui nou stat național: România Mare. Acest proces a însemnat dublarea teritoriului și a populației acum unite sub un singur stat și, în consecință, a condus la intensificarea unor mai vechi probleme de natură politică, socială, economică și culturală și la apariția altora noi (Hitchins, 1992, 1064-1983; Hitchins, 1978, 140-173; Livezeanu, 1995, 1-11; Rostás, 2003, 5-12). În acest context, elita politică și intelectuală din România a identificat două mari probleme care necesitau rezolvare imediată: integrarea unor mase mari de oameni până acum nefa-

miliarizați cu (ca să nu spun străini de) ideea unei națiuni române și construcția unei societăți „moderne”, congruente cu „modelele” europene (vezi și Livezeanu 1995; Hitchens, 1994; Rostás, 2005). Este important de menționat aici conceptualizarea diferită în rândul elitelor intelectuale și politice a schimbărilor sociale, economice și politice de care era nevoie și care erau de dorit pentru România „Mare”. Cu siguranță, nu toți cei implicați, într-un fel sau altul, în munca de construcție națională împărtășeau aceleași deziderate și mijloace de atingere a lor – „modernizarea” și „modelele” europene fiind doar două dintre noțiunile susținute de unii, dar contestate de alții în diverse perioade, cu diverse argumente și cu mai multă sau mai puțină vehemență¹⁰. În orice caz, munca de construire națională și reformă socială era o prioritate pe agenda politică și intelectuală a anilor '20 și '30 ai secolului trecut, iar una dintre modalitățile cele mai importante de a rezolva aceste probleme a reprezentat-o căutarea unui „geniu” și a unei culturi românești „autentice”.

Întrucât provinciile și regiunile proaspăt devenite parte a României „Mari” erau în proporție de peste 70% rurale și, mai mult, marea majoritate a populației de etnie română trăia în aceste zone rurale, „spiritul românesc autentic” a fost identificat ca trăind la țară, în „satul românesc”, în timp ce viața urbană și orașul au fost construite discursiv ca pervertite de la „calea națională autentică”, iar locuitorii de la oraș ca oameni care au pierdut legătura cu „rădăcinile”: „Forma caracteristică de viață a poporului românesc este aceea a satului. E un lucru comun afirmația că orașele noastre reprezintă o formă hibridă de organizare socială, în care și-au găsit adăpost elemente nedorite și nesigure, pe când satele sunt păstrătoarele curăției etnice și tradițiilor neamului” (Stahl, 2003, 137).

Cercetarea sociologică empirică a acestei populații rurale (sub toate aspectele sale: organizare socială, economică și juridică,

demografie, sănătate și igienă, religie, cultură și tradiții etc.) era așadar considerată necesară atât pentru identificarea și definirea românității „autentice”, cât și pentru proiectarea unor politici sociale care să asigure „ridicarea țăranimii”. Aceste câteva repere pot fi privite ca miezul proiectului ideologic, politic și social care a permis și a informat apariția, încă din 1918 – dar cu rădăcini mai vechi –, a mai multor organizații de cercetare și reformă socială, organizații inițiate de către Dimitrie Gusti. Aceste organizații sunt cunoscute sub denumirea generală și incluzivă de „Școala de sociologie românească” sau „Școala sociologică de la București” sau „Școala monografiilor sociologice” sau, pe scurt, „școala gustiană”¹¹.

La mijlocul anilor '20 ai secolului trecut, Școala sociologică de la București a elaborat o metodologie și un sistem de cercetare sociologice cu scopul de a investiga „satul românesc” și „țăranul român”¹². Între anii 1925 și începutul anilor 1940 s-au desfășurat campanii monografice în câteva sate din România, campanii la care au participat la început mai puțini, apoi din ce în ce mai mulți/te, studenți/te și cercetători/oare. Scopurile acestor campanii erau multiple, unele foarte practice, altele de perspectivă. Gusti era deopotrivă un universitar cu interese de cercetare și un reformator social cu interese politice. El a desfășurat activități diverse și multiple, de la profesorat universitar la conducerea unor instituții culturale și la ministeriat. Este foarte posibil să fi conceput școala sociologică cu campaniile sale monografice ca pe o soluție practică prin care să reunească și să îndeplinească mare parte din scopurile sale. Astfel, el putea să elaboreze un sistem de cercetare sociologică și să-l testeze pe teren, putea face și preda sociologie la nivel empiric, iar rezultatele obținute puteau fi folosite pentru a proiecta politici sociale. În plus, în perioada tumultuoasă a anilor 1920 și 1930 – când a apărut ceea ce a fost numit de unii „efervescenta tinerei generații”, de

alții criză socială și de alții naționalism și mișcări de extremă dreaptă (Hitchins, 1994, 293-333; Rostás, 2003, 5-6; Rostás, 2005, 77-78; Țurcanu, 2003, 223-263) – crearea unui grup cultural care să atragă largi mase de public intelectual tânăr poate fi interpretată ca o modalitate de a echilibra și chiar de a neutraliza influența naționalistă de extremă dreaptă a Legiunii „Arhanghelului Mihail” asupra aceleiași generații (Rostás, 2001; Rostás, 2005, 75-83).

Prin urmare, numitorul comun al celor mai multor activități ale lui Gusti poate fi considerat conceptul de „sociologie a națiunii”. Prin „sociologia națiunii” Gusti plănuia investigarea tuturor satelor și a orașelor din România, utilizând metode și unelte interdisciplinare. Astfel, sociologia era văzută ca disciplina care putea sintetiza și structura toate abordările necesare unei întreprinderi atât de îndrăznețe: „această largă înțelegere pentru diversele preocupări ale echipierilor săi explică de ce, în cadrul școlii, au putut colabora oameni care nici pe departe nu se simțeau legați de schema gustiană, ci numai de ideea că munca «interdisciplinară» era fecundă și ispititoare pentru orice om de știință socială, oricare i-ar fi fost punctul de vedere teoretic” (Stahl, 1981, 60).

Cercetarea întreprinsă de grupul condus de Gusti nu era însă limitată la scopuri de strictă curiozitate științifică, ci era, mai ales începând din 1934, în primul rând îndreptată spre „acțiune culturală”, adică intervenție socială. În lucrarea *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii* (Gusti, 1938), Gusti explică motivul pentru care este nevoie de cercetare sociologică și acțiune socială și stabilește metodologia pentru desfășurarea acestora. În viziunea sa, acțiunea culturală urmează cercetării sociologice și o întregeste. Așadar, în 1934, Gusti a introdus deja primele echipe studențești voluntare, a căror muncă la sate era acum mai mult îndreptată spre acțiune socială decât spre cercetare sociologică. În 1938 a promovat legea Serviciului Social și a demarat

demersurile de aplicare a acesteia în 1939, dar, din cauza izbucnirii războiului, legea a fost suspendată. Conform acestei legi, toți/ate studenții și studentele care erau în anul terminal al studiilor universitare sau al școlilor superioare din România, indiferent de domeniul lor de pregătire, erau obligați/te să presteze muncă culturală organizată. În acest fel, Gusti a conceput un proiect foarte amplu de cercetare sociologică și de acțiune socială care ar fi stat la baza reformării sociale a României (Gusti, 1938, 1939, 1946).

Monografiile sociologice: dreapta, stânga și centrul

În secțiunile precedente am discutat pe scurt despre proiectul unei istorii alternative a Școlii sociologice de la București din perioada interbelică, inițiat de Zoltán Rostás în anii 1980 și despre documentele de istorie orală rezultate și am schițat un foarte sumar tablou al culturii politice și sociale interbelice din România Mare. În acest context apare școala gustiană, în cadrul căreia se realizează monografiile sociologice, atât ca „laborator” de cercetare, cât și ca platformă pentru proiectarea și desfășurarea intervenției sociale și culturale. În această secțiune discut eterogenitatea compoziției ideologice și politice a școlii și mă refer, pe scurt, la conceptele de națiune, societate și reformă socială, așa cum apar ele în interviurile de istorie orală cu unii/ele dintre participanții/tele la campaniile monografice conduse de Dimitrie Gusti în a doua jumătate a anilor '20, în anii '30 și în prima parte a anilor '40 ai secolului al XX-lea.

Ca observație generală, pentru prima generație de monografiști/ste, care au participat la campaniile de la mijlocul anilor '20 până la începutul anilor '30, conceptul de națiune este mai difuz și implicit, iar referințele și mărcile națiunii sunt mai rare și

discutate mai superficial și cu mai puțină implicare politică. Afirmarea unei națiuni și a unei culturi etnice românești, construite ca distincte și chiar în opoziție cu „alte” etnii care trăiau pe teritoriul României Mari, este mai evidentă, mai bine definită și mai puternică în interviurile cu a doua generație de monografiști, atât ca urmare a turbulențelor și rearanjamentelor politice locale, cât și a intensificării influenței politice internaționale de extremă dreaptă. Totuși, în foarte mare măsură, în cadrul grupului de monografiști și monografiste a existat constant o amplă eterogenitate de orientări politice și ideologice pe tot parcursul anilor 1920 și 1930 (la mijlocul anilor 1930 câțiva monografiști „dizidenți”, cu orientare de extremă dreaptă, au părăsit școala).

În ceea ce s-a numit „marea dezbatere” din România interbelică, Keith Hitchins identifică două grupări largi de intelectuali cu orientări ideologice și politice opuse – „europeniștii” și „tradiționaliștii”, fiecare cu programe politice, economice, sociale și culturale specifice: „Europeniștii tratau România ca parte a Europei și insistau asupra faptului că ea nu are altă opțiune decât să urmeze calea dezvoltării economice și sociale deja parcursă de Vestul urbanizat și industrializat. Tradiționaliștii, pe de altă parte, subliniau caracterul agrar al României și căutau modele de dezvoltare bazate pe moștenirea ei socială și culturală unică” (Hitchins, 1994, 292; trad. mea).

Aceste două grupări nu au fost nici pe departe egale în dimensiuni și vizibilitate. Hitchins identifică trei figuri importante care aveau orientări „europeniste”: sociologul și psihologul Mihai Ralea, cu periodicul *Viața Românească*, criticul literar Eugen Lovinescu, cu revista *Sburătorul*, și economistul și sociologul Ștefan Zeletin, care a realizat o analiză economică asupra „vesticizării” României în lucrarea sa *Burghezia română* (Hitchins, 1978, 140-142). Pe scurt, „europeniștii” identificau originea „României moderne” în prima

jumătate a secolului al XIX-lea și, mai ales, în revoluția din 1848, când au început să pătrundă valori și structuri „vestice” în ceea ce era acum România Mare. Deși existau unele diferențe de focalizare și abordare între acești trei reprezentanți importanți, în general, viziunile lor erau comune în ceea ce privește problemele pe care le întâmpina societatea, politica și cultura din România. Toți erau de părere că singura cale posibilă pentru România Mare era adaptarea și „sincronizarea” cu valorile europene, din moment ce expansiunea noilor mijloace de comunicație, ca și structurile economice capitaliste și democrația politică burgheză aduceau după sine un proces de „europenizare” și chiar de „internaționalizare” imposibil de evitat sau eliminat.

Cealaltă grupare, de departe mult mai mare și mai vizibilă, era formată din „tradiționaliști”, care vedeau în cultura și tradiția românești și autohtone și, mai ales, în satul românesc – întrucât acesta era singurul neatins de influența „străină” – locul inspirației și fundamentul procesului de construcție națională. Existau mai multe curente și grupuri în cadrul orientării „tradiționaliste”, începând de la finalul secolului al XIX-lea, dezvoltându-se în primele decenii ale secolului al XX-lea și atingând intensitatea și influența maxime la sfârșitul deceniului al treilea. Printre cei mai proeminenți reprezentanți ai acestei orientări, înainte de Marele Război, au fost criticul literar Titu Maiorescu, ideologul doctrinei literare junimiste, juristul Constantin Stere, care a elaborat doctrina poporanistă, și istoricul Nicolae Iorga, teoreticianul sămănătorismului. Toate aceste curente de gândire și doctrină „tradiționalistă” aveau drept convingeri fundamentale unicitatea și valoarea caracterului rural al culturii românești și respingerea energetică a importurilor străine care, în opinia lor, erau specifice vieții urbane. Ei căutau să păstreze natura nealterată a vieții rurale și să amelioreze condițiile de viață are țărănimii, fundamentându-și însă proiectele pe dezvoltare

organică, bazată pe agrarianism și structuri patriarhale.

În perioada interbelică a apărut un nou val de gândire „tradiționalistă”, cu câteva personalități marcante: psihologul și filozoful Constantin Rădulescu-Motru, care a teoretizat doctrina românismului, Virgil Madgearu, teoreticianul economic al țărănismului, influentul filozof și profesor Nae Ionescu, care a elaborat trăirismul, și filozoful și poetul Nichifor Crainic, care a dezvoltat doctrina ortodoxistă, cunoscută și ca gândirism, de la titlul revistei pe care o publica (Hitchins, 1978, 140-142). Aceste orientări de inspirație „tradiționalistă” reprezentau o continuare a doctrinelor anterioare și toate plasau în centrul ideologiei lor „caracterul predominant rural al dezvoltării istorice a României și se opuneau cu fermitate «importurilor» culturale și instituționale «anorganice» din vest” (Hitchins, 1994, 298). Extrem de influentă era doctrina profesată de editorul revistei *Gândirea*, care susținea o cultură și o societate românești rurale, patriarhale, etnice și creștin-ortodoxe.

În studiile ulterioare, istoricul Keith Hitchins nuanțează categoria pe care o denumește „tradiționalistă” și, deși continuă să apropie țărănismul și pe fondatorul lui, Virgil Madgearu, de această grupare¹³, precizează totuși existența unor diferențe față de celelalte curente de gândire din același grup. După el, țărăniștii erau preocupați de bunăstarea materială a societății rurale și pledau pentru politici sociale și economice în concordanță cu structurile predominant agrare ale României. Hitchins explică faptul că țărăniștii considerau că agricultura țărănească era fundamental non-capitalistă și au încercat să împiedice pătrunderea structurilor capitaliste în organizarea agriculturii, de teamă că acestea ar putea distruge specificitatea felului de viață românesc autentic. Totuși, țărăniștii și-au construit teoria dezvoltării împrumutând concepte și modele atât din literatura „vestică”, cât și din cea „estică”. Astfel,

Hitchins plasează doctrina României agrare într-o așa-numită „lume a treia” (Hitchins, 1992, 1075) sau „a treia cale” (Hitchins, 1994, 319-330), situată între „individualismul capitalist la Vest și socialismul colectivist la Est” (Hitchins, 1994, 320).

Ce este interesant în legătură cu Școala sociologică de la București este că, în opinia mea, nu poate fi plasată cu ușurință în nici una dintre cele două grupări largi – „europeniștii” și „tradiționaliștii” – și nici în ceea ce a fost numit „a treia cale” sau „a treia lume”, întrucât fiecare dintre ele, chiar dacă implică divergențe și reformulări interioare, este o categorie mai mult sau mai puțin stabilă, în timp ce trăsătura fundamentală a formatului școlii gustiene este aceea de pluralism ideologic și politic și de interdisciplinaritate metodologică. Acest lucru este relevat în toate interviurile cu prima și a doua generație de monografiști și monografiste și este, în mod special, subliniat în convorbirile cu Henri H. Stahl, asistentul și colaboratorul cel mai apropiat și îndelungat al lui Dimitrie Gusti.

În primul rând – și poate cel mai vizibil –, caracterul pluralist al demersurilor științifice inițiate de Dimitrie Gusti este evident în cazul seriilor de conferințe organizate de Institutul Social Român (I.S.R.). I.S.R., ale cărui „rădăcini” conceptuale și organizaționale sunt detectabile chiar înainte de Marele Război, este continuatorul Asociației pentru Studiul și Reforma Socială în România, înființate în 1918 la Iași și transferate la București la sfârșitul aceleiași an. Din 1921, Asociația a fost transformată în Institutul Social Român, nume sub care a funcționat (cu mici și temporare schimbări) și a coordonat activitățile a ceea ce urma să devină Școala sociologică de la București (Rostás, 2005, 19-21). Institutul a organizat celebrele conferințe publice dominicale, găzduite de Fundația Universitară, la care Gusti invita oameni de știință și politicieni marcanti, cu cele mai diverse și, implicit, adesea contrare orientări teoretice, ideologice și politice. În 1944, Mihail

Manoilescu, remarca faptul că Gusti „n-a lansat un curent, ci a aranjat o frumoasă vitrină intelectuală în care cu delicatețta lui captivantă a reușit să strângă pe cele mai de seamă personalități intelectuale în devenire pe care le avea țara la sfârșitul războiului”. Mai departe, Manoilescu marchează faptul că „[n]u se poate închipui un *cenaclu mai eclectic* ca Institutul Social. Toate ideile și toate temperamentele erau aici reprezentate” (Mihail Manoilescu citat în Rostás, 2005, 22; sublinierile mele).

În volumul său de memorii, Stahl subliniază determinarea lui Dimitrie Gusti de a crea un spațiu de dezbateri academică și politică, în care să fie expuse și examinate critic poziții ideologice și teorii științifice. Mai mult, la aceste conferințe erau invitați, pe lângă oameni de știință, și oameni politici cu orientări și convingeri foarte diferite:

„Participau la [conferințe] cele mai marcante personalități ale vremii, nu numai „științifice”, ci și „politice” pe care, în felul acesta, profesorul Gusti spera să-i poată hotărî să-și analizeze critic propriile lor poziții, dacă nu printr-o controversă academică, cel puțin prin expuneri paralele de poziții contrare... Aceste conferințe, pe teme de actualitate foarte „fierbinte”, cum erau, de pildă: „Problema Constituției”, „Problema națiunii”, „Politica culturii”, „Doctrinile politice”, „Capitalismul în viața socială”, „Sat și oraș” etc. avuseseră un real succes, publicul fiind nu numai interesat, ci și curios să vadă cum se descurcă în asemenea probleme „științifice” nu numai savanți, precum N. Iorga, Gr. Antipa, Simion Mehedinți etc., dar și politicieni, ca Alexandru Marghiloman, Vintilă Brătianu, Virgil Madgearu, Constantin Argetoianu, ba chiar și socialiști ca Șerban Voinea și Ilie Moscovici” (Stahl, 1981, 174).

Desigur că acest interes al profesorului Gusti pentru dezbateri și confruntare de idei și teorii a caracterizat și concepția lui științifică și metodologică și a făcut ca în Școala sociologică nu numai să încapă, dar să fie bineveniți oameni cu cele mai variate

convingeri teoretice, discipline științifice și orientări politice. Pe acest tipar al incluziunii și al eterogenității teoretice și ideologice, școala considera că satul românesc este purtătorul unei culturi și al unei structuri sociale unice și a întreprins cercetări pentru a putea crea politici pentru schimbare socială bazate pe cunoaștere directă, însă nu respingea nici influențele teoretice și metodologice „vestice”, nici pe cele „estice”. Astfel, teoriile elaborate, testate și utilizate de școala gustiană erau inspirate și de teorii ale unor gânditori din „vest”, și de teorii dezvoltate de oameni de știință din „est”. Aceste teorii acopereau o plajă largă de preocupări – organizare administrativă, politică, economică și socială, construcție națională, strategii de intervenție și reformă socială – și erau utilizate atât în proiectarea metodologiei de cercetare sociologică, cât și în evaluarea a diverse modele de reforme sociale și în conceperea celor pe care le considera ca fiind cele mai potrivite și mai benefice pentru contextul românesc.

Proiectul Școlii Sociologice de la București era de a cerceta „satul românesc”¹⁴, conceput ca purtător al unor caracteristici naționale și sociale particulare și, într-o oarecare măsură, idealizat și „nealterat”. Totuși, scopul cercetărilor sociologice desfășurate de școala gustiană era de a fundamenta teoretic și metodologic și de a oferi o bază de cunoaștere directă a vieții sociale rurale în vederea unor intervenții sociale de „ridicare” a satului din „mizeria” și „înapoierea” lui, preluând modele „vestice”, dacă era nevoie, dar având în vedere și adaptându-le, în mod constant și activ, la particularitățile românești.

Școala Sociologică de la București și-a început activitatea, la mijlocul anilor 1920, cu câțiva/teva cercetători/oare și studenți/te și a ajuns la sfârșitul anilor 1930 la sute, chiar mii, de cercetători/oare, profesori/oare universitari/e, absolvenți/te și studenți/te care desfășurau cercetare sociologică și acțiune socială în toatele regiunile României Mari. Dimitrie Gusti, fondatorul

și coordonatorul acestei grupări culturale acum masive, nu mai era în contact direct cu cercetătorii/oarele și activiștii/stele sociali/e și cu activitățile lor, dar existau câțiva/teva colaboratori/oare apropiați/te și asistenți care au dus mai departe programul lui sociologic și de acțiune. Cei mai importanți dintre colaboratorii apropiați și asistenții în campaniile monografice au fost Henri H. Stahl, Traian Herseni, Anton Golopenția și Mircea Vulcănescu (Stahl, 1981; Rostás, 2001; Rostás, 2005). Dintre toți aceștia, poate cel mai apropiat a fost Henri H. Stahl, de altfel și singurul în viață la mijlocul anilor '80 și deci disponibil pentru interviurile de istorie orală.

Poate și datorită interviurilor extinse și numeroase, dar mai ales ca urmare a participării intense și a contribuției la proiectul inițiat și coordonat de Gusti, orientările ideologice ale participanților/telor la activitățile Școlii și concepția lor asupra națiunii și a societății apar în forma cea mai clară și mai coerentă în interviurile cu Henri H. Stahl. Stahl era un social-democrat de orientare socialistă auto-identificat ca atare, dar nu unul militant. Era conștient și a comentat din perspectivă critică impactul capitalismului „vestic” asupra provinciilor românești, atât în ceea ce privește zonele rurale, cât și pe cele urbane, în mai multe cazuri vorbind despre „efectul colonizator” perceptibil în structurile organizaționale ale satelor din România. Totuși, în comentariul amplu asupra distrugerii pădurilor, de exemplu, Stahl a identificat atât factori interni, cât și externi:

„Nu este numai presiune externă [a trusturilor și a băncilor internaționale], ci și internă. Piața Odobeștilor era, de pildă, o piață unde se cumpărau scânduri. Dacă n-ar fi existat acea piață internă, nu se agrava toată distrugerea pădurilor Vrancei prin acțiunea de zi cu zi a țăranilor. Și ce tăiau țăranii înșiși era tot așa de primejdios, și ei distrugeau pădurea, încetul cu încetul o mâncau. O mâncau. Ce am vrut eu să scot în relief, și nu știu dacă am reușit, este că

această pătrundere a capitalismului, cu piața externă și piața internă, n-are importanță, a fost la noi în țară gravă în două forme: este un capitalism de gen special, e un capitalism financiar, bancar. După părerea mea, [exploatarea colonială] este o exploatare care păstrează formele de organizare locală, nu le distruge, ci le folosește. Capitalismul, la noi în țară, de pildă, nu a distrus vechile relații de neoiobăgie, le-a folosit. Nu se potrivește cu pădurea sau cu petrolul, acolo nu s-au păstrat formele vechi, s-au produs forme noi. Dar specificul colonial constă în această folosire a organizațiilor sociale retardate, întârziate, înapoiate, cum vrei să le spui, în folosul unor metropole capitaliste” (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 60-61)¹⁵.

Stahl a vorbit despre satele românești și despre felul în care acestea erau conceptualizate în scrierile vremii, insistând asupra faptului că existau nenumărate forme de sate, atât în cadrul unei singure regiuni din România Mare, dar, mai ales, de la o regiune la alta. În relatarea sa despre modul în care istoricul P. P. Panaitescu și unul dintre studenții săi, ca, de altfel, și alți istorici români, au descris și analizat „satul românesc”, Stahl este critic față de comasarea și, implicit, de reducerea diversității și a multitudinii formelor de organizare și a specificității satelor din România într-o entitate unică și stabilă, etichetată „satul românesc”: „În definitiv, el¹⁶ vorbește, și el, și Giurescu, și toți ceilalți vorbesc, de pildă, de satul românesc, care a fost supus unei acțiuni de rumânire. Satul românesc. Care sat românesc? Ce, e **un** sat românesc? Nu există **un** sat românesc, există multiple forme de sate românești. Și atunci trebuie să știi care sunt aceste forme. Pentru aceasta trebuie să faci cercetări, să fii sociolog, nu istoric. Documentele nu te lămuresc totdeauna suficient. Trebuie să ai în minte imaginea vie a diferențelor extraordinare de la sat la sat în țara românească actuală” (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 122; sublinieri în original).

Orientările ideologice ale monografiștilor, alături de conceptualizările lor asupra națiunii și a politicii naționale, pe de o parte, și asupra organizării și a reformei sociale, pe de altă parte, sunt repere majore care influențează și, în același timp, situează școala gustiană din punct de vedere metodologic. Rostás a semnalat acest aspect, observând că participanții la monografiile sociologice nu au întreprins niciodată o astfel de investigație: „influența diferitelor orientări ideologice în cadrul aceleiași echipe de cercetare avea o mare importanță metodologică, și am aflat cu surprindere că nici unul dintre participanți n-a publicat nimic despre această temă” (Rostás, 2003, 261). Din cele două citate de mai sus și din alte comentarii din convorbirile cu Henri H. Stahl, societatea românească este plasată undeva la mijloc, între o Europă „vestică”, „modernă”, industrializată și capitalistă și o regiune „estică”, „barbară” și „necontrolabilă”. Conceptualizarea societății românești păstrează, așadar, caracterul „subdezvoltat” și „înapoiat”, însă Stahl nu pledează, în cazul României, pentru un model de „recuperare” (*catching-up*), în sensul imitării, și nici nu idealizează o imagine unitară și neschimbătoare a satului românesc, ci susține o cercetare sociologică complexă, sensibilă la idiosincrazii. O astfel de abordare ar asigura documentarea diversității formelor rurale de organizare și ar fi deschisă la identificarea și evaluarea critică atât a influențelor „vestice”, cât și a celor „estice”. O asemenea abordare implică totuși, într-o oarecare măsură, o perspectivă unidirecțională, eurocentrică, în care modelele și standardele cunoașterii și ale dezvoltării sunt construite și se propagă de la centru spre periferie (Hofbauer și Komlosy, 2000, 459-501):

„Noi avem această ambiție ca românii din Timoc, de pildă, să fie lăsați să vorbească românește, ca românii să fie lăsați să vorbească aromânește [...] Dar e greu să revendici această atitudine pentru românii tăi din altă parte, când tu nu aplici aceeași

politică pentru străinii de la tine din țară. Or fi interesanți aromânii, câți or fi, câteva zeci de mii, dar sunt interesanți și maghiarii din Transilvania [...] Națiunile acestea au ieșit învâlmășite din mersul istoriei. Degeaba vrei să desparti oile albe de cele negre. Mai întâi că nu știi care sunt albe, și care sunt negre (*râde*). Și pe urmă este o prea mare tragedie umană, domnule. Asta poate să-și permită un stat care decretează că toți tătarii din Crimeea trebuie sau împușcați, sau strămutați la dracu’. Ei pot s-o facă. Într-un stat care nu poate fi controlat de către nimeni. Dar într-un stat cu model în Europa, pe cât se poate Europă, nu? Nu poți să faci asemenea mișcări fără să nu ridici protestul mondial. Nu se poate! Și-i și stupid, pentru că, după părerea mea, într-adevăr coexistența mai multor culturi aduce după sine un spor cultural” (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 212-213; aldine în original).

Monografiștii din a doua generație vorbesc despre felul în care erau învățați să nu-și impună propriile convingeri politice, religioase și morale asupra informatorilor/oarelor cu care urma să lucreze în sate. Stahl și ceilalți asistenți ai lui Dimitrie Gusti care, la mijlocul anilor 1930, au pregătit campaniile monografice, au încercat să inculce aceeași abordare de non-imixtiune și acceptare a tuturor convingerilor politice și religioase. Nicolae Dunăre, unul dintre monografiștii din a doua generație, care a fost studentul lui Stahl și al lui Herseni, își amintește cum el și colegii lui au fost instruiți în legătură cu aceste chestiuni înainte de a porni la munca de teren în sate: „[Î]ntr-adevăr, și Stahl, și Herseni care mă pregătea să mă duc aici, ne-a dat o bibliografie despre Drăguș-Făgăraș, despre Țara Oltului, ca să citim ceva înainte de a merge acolo. Și ne-a explicat... cred că esențială era treaba asta: ei erau mai mult greco-catolici acolo. Mi-aduc aminte treaba aceasta, că mi-a atras atenția: dumneata ești ortodox. Acolo să nu faci teoria că e o confesiune creștină mai

bună decât alta [...] Deci ne-a atras atenția: acolo nu faci propagandă, nici politică – bine, nici nu era cazul, dar în principiu –, nici morală, nici religioasă. Te duci, nu știi nimic. Ei să te învețe de toate. Ce fac ei, aia e bine” (interviu cu Nicolae Dunăre în Rostás, 2006, 59).

Acest din urmă aspect mă conduce la al doilea motiv pentru care consider că Școala Sociologică de la București nu poate fi încadrată cu ușurință în nici unul dintre curentele de gândire identificate pentru perioada interbelică, ci, mai curând, le cuprindea pe toate. Trei lucruri se pot desprinde din citatul de mai sus: 1) diversitatea orientărilor politice și ideologice ale monografiștilor/stelor, 2) recunoașterea existenței acestei diversități atât de către coordonatorii campaniilor monografice, cât și de participanții/tele la ele și 3) efortul continuu și activ, măcar la nivel discursiv, de a asigura, în ciuda diversității convingerilor politice, obiectivitatea cercetării și non-imixtiunea cercetătorilor/oarelor în viața oamenilor pe care îi cercetau. Așadar, monografiștii/stele aveau toate orientările ideologice prezente pe scena politică a României interbelice, dar Gusti și asistenții lui s-au străduit să asigure, pe cât era posibil, obiectivitate științifică și echilibru politic. După cum se precizează în numeroase momente în interviuri, unicul criteriu de selecție al lui Gusti l-a constituit capacitatea cercetătorilor/oarelor de a desfășura activitate sociologică; indiferent dacă aveau aceleași convingeri politice sau, mai mult, dacă aveau la aceași teorie sociologică. De pildă, Coriolan Gheție considera că „marele merit al lui Gusti că nu ținea neapărat să fii adeptul sociologiei lui. Dar, capta orice inteligență. Eu n-am pomenit ca cineva să poată aduna în jurul lui tot ce a fost elită intelectuală românească” (interviu cu Coriolan Gheție în Rostás, 2006, 140). Și Gheorghe Serafim identifica această ultimă caracteristică a profesorului: „Gusti nu știu cum avea intuiția, domnule, de ghicea oamenii deștepti, și îi apropia”

(interviu cu Gheorghe Serafim în Rostás, 2006, 421). Gheorghe Focșa a observat că „[e]rau categorii de oameni și de orientări politice foarte diferite”, dar era critic față de laxitatea cu care „Profesorul i-a primit și pe unii, și pe alții, fără prea multă rigoare în alegere. Aș zice cu o oarecare generozitate, ca să nu zic altfel” (interviu cu Gheorghe Focșa în Rostás, 2005, 76).

În memoriile sale, Henri H. Stahl, vorbește despre un demers polemic al echipierilor/elor care, în cadrul unor „antiședințe”, făceau critica vieții monografice și uneori redactau chiar cronici șapirografiate cu conținut satiric. Într-o astfel de „foaie”, povestește Stahl, a apărut „axioma” care reprezintă primul motto al acestei lucrări: „«E și laie, și bălaie»” (Stahl, 1981, 115), pusă pe seama lui Dimitrie Gusti. Deși este evident vorba despre o glumă, această aserțiune subliniază, pe de o parte, caracterul incluziv al demersului de cercetare și acțiune socială al Școlii, asigurat de „tendința profesorului de a împăca tezele contradictorii” (Stahl, 1981, 115), și, pe de altă parte, indică faptul că monografiștii/stele erau conștienți/te de această caracteristică a grupului din care făceau parte.

Așadar, se poate concluda că monografiștii/stele erau conștienți/te, cel puțin în perioada desfășurării interviurilor, atât de propriile orientări politice și ideologice, cât și de cele ale colegilor/elor (unii sunt chiar critici, după cum arată unul dintre citatele de mai sus), dar susțin că, în perioada despre care vorbesc, oamenii erau mai curând atrași de marile inteligențe, decât interesați de orientările ideologice sau politice ale profesorilor și ale colegilor/elor lor. Marcela Focșa, care avea pregătire filosofică, dar care era interesată de etnografie și artă populară și care s-a ocupat de aceste aspecte în cadrul cercetătorilor, a participat încă de la primele campanii monografice și a vorbit despre comportamentul ideologic al participanților/telor. Din relatările ei reiese foarte clar faptul că în anii '20 și la

începutul anilor '30 discuțiile de pe poziții politice militante nu își aveau locul în cadrul cercetărilor și, în general, în școala gustiană:

„[Zoltán Rostás:] - *Pozițiile ideologice diferite se distingeau?*

[Marcela Focșa:] - Nu, nu știu, acolo nu [Fundul Moldovei, 1928]. Adică politicul, cum înțelegem noi acum politicul, că unu-i marxist... Stahl era socialist, cred că era, dar nu ținea discursuri. Pe el îl interesau țăranii, viața țăranimii, devălmășia aceea, înțelegi. El nu ținea discursuri. Eventual mai spunea câte ceva, așa, într-o conversație particulară. Nimeni nu ținea discursuri politice. Problema era dincolo de discursuri. Adică, singura atitudine pe care puteai s-o ai era totuși aceea de critică la adresa burgheziei și a statului burghez, pentru că țăranii erau în afară de Stat. Ei aveau viața lor și că ăia [politicienii] veneau acolo și că făceau propagandă, veneau diferitele partide într-un an electoral, veneau reprezentanții de la zeci de partide și partidute care toți spuneau același lucru. Oamenii ascultau, dar nu-i luau în serios” (interviu cu Marcela Focșa în Rostás, 2003, 130; aldine în original).

În interviurile cu a doua generație de monografiști, orientările ideologice ale participanților/telor la activitățile Școlii și ale intelectualilor/elor cu care Școala avea legături au devenit mai explicite, dar, cel puțin retrospectiv, ceea ce interesa era în primul rând valoarea și însemnătatea discuțiilor, nu convingerile politice ale celor care conferențiau la seriile de dezbateri organizate în cadrul Școlii. De pildă, Coriolan Gheție considera că erau mult mai importante discuțiile științifice și urmărirea aparițiilor editoriale decât orientările politice diferite: „Jeșeam de la cursuri, nu ne întrebam care ce face, nu știu ce, fugeam fiecare să ajungem, care va fi primul la Cartea Românească să răsfoim măcar ultima nouăte din Franța, din Germania” și, mai departe, își amintește că „[n]-aveam bani să le cumpărăm, doar le răsfoiam. Pe urmă

mergeam la Cafê de la Paix, vizavi de Capșa, și acolo dezbăteam ultimele noutăți. Fără distincții, că ăla-i comunist, că ăla-i de dreapta, că acela e nu știu cum” (interviu cu Coriolan Gheție în Rostás, 2006, 138). Și Coriolan Gheție relevă aceeași dimensiune culturală și același interes de cunoaștere, în detrimentul încadrării unuia sau alteia într-o tabără politică: „Ce era atunci, era extraordinar climatul intelectual. Adică dacă cineva spunea o chestie cu totul aparte vorbind cu inteligență, erai în admirație. Nu te întrebai că e la stânga, că e la dreapta, dacă e la mijloc, pot să spun că simțai o atracție pur intelectuală. Nu merge pe criterii politice” (interviu cu Coriolan Gheție în Rostás, 2006, 145).

Gheorghe Retegan, considerat de Henri H. Stahl unul dintre cei mai buni studenți din anii '30, a avut o atitudine mai critică față de convingerile ideologice ale colegilor săi, ceea ce arată atât faptul că participanții/tele erau conștienți/te de implicațiile politice ale muncii pe care o desfășurau, cât și prezența discuțiilor din perspectivă critică asupra posibilelor influențe și chiar erori produse de o cercetare cu încărcătură ideologică:

„Și Marin-Dunăre cu «știința de carte» sau așa ceva, că el se ocupase de problema aceasta spirituală, ăștia toți de dreapta vedeau numai spiritualitate românească. Și Focșa și-a făcut teza de doctorat, dacă și-a făcut-o, cu spiritualitatea românească. Ce-o fi scris el acolo? Și a anunțat atunci că lecția viitoare Marin-Dunăre și Reteganu or să vorbească despre problemele astea [...] Atâta țin minte, că, după expunere, a venit Răcoasa, care era considerat de toată lumea comunist, și m-a felicitat pentru «obiectivitate»” (interviu cu Gheorghe Retegan în Rostás, 2006, 371-372).

În decursul anilor 1930, componența Școlii a crescut numeric și, implicit, s-a accentuat și diversitatea formațiilor academice și a orientărilor ideologice a cercetătorilor/oarelor. În plus, în anii 1930, atmosfera politică din România Mare,

influențată puternic de contextul internațional naționalist și xenofob, a devenit din ce în ce mai conflictuală, iar tendințele radicale au început să se facă simțite. Față de deceniul anterior, un număr mai mare de participanți la activitățile Școlii aveau convingeri eugeniste. Un astfel de caz a fost psihologul Nistor, trimis de reputatul filozof și psiholog naționalist Constantin Rădulescu-Motru, care a fost invitat să ia parte la campaniile monografice. Stahl relatează întâmplarea cu un ton evident sarcastic, remarcând că, în loc să vină și să petreacă cel puțin o lună de zile de cercetare la sat, Nistor i-a scris o scrisoare prin care îi cerea să adune toți țărani într-o anumită zi, când urma să sosească el și să facă o serie de teste psihotehnice. Stahl a considerat că o cerere atât de absurdă nici măcar nu merită un răspuns (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 301). Un alt exemplu similar este cel de-al doilea motto al acestei lucrări, în care Stahl ridiculizează fundamentul cercetărilor psihotehnice, dar acceptă prezența doctorului Făcăoaru¹⁷ în cadrul echipei sale monografice:

„Era băiat deștept. Avea numai două teste la îndemână. N-avea mai multe. Unul era pentru... făcuse el o cercetare psihotehnică la angajarea manipulantului de tramvai electric, și altul de dactilografe. Și le aplica pe țărani din Drăguș. A ieșit dezastruos. Țărancile din Drăguș nu erau deloc bune de dactilografe. Îți închipui ce catastrofă, au ieșit de imbecili. Și îți dai seama, nici ca manipulanți de tramvai nu erau mai breji (*râde*). Nu glumesc, așa a fost!” (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 302-303; aldine în original).

Este evident din multe interviuri, dar este în mod special subliniat în cuvintele lui Henri H. Stahl, faptul că asemenea convingeri eugeniste erau împărtășite de unii dintre participanții la cercetări, dar că aceștia nu constituiau nici pe departe majoritatea sau nucleul grupului monografiștilor/stelor. Întrucât Școala era o unitate academică deschisă, care avea ca scop con-

centrarea de cercetători/oare și de specialiști/ste din toate disciplinele științifice (conform concepției lui Gusti și a asistenților lui asupra dimensiunii interdisciplinare a cercetării sociologice) (Stahl, 1981, 59-60, 102-103), orice cercetător/oare era binevenit/ă să participe și să lucreze la propria temă. Totuși este limpede din felul în care vorbește Stahl despre cercetările „psihotehnice” că o asemenea abordare era considerată ridicolă de către multă lume.

Stahl comentează și cercetările conduse de antropologul și medicul Francisc Rainer asupra antropologiei raselor. Stahl respinge o astfel de teorie ca neștiințifică și imposibil de demonstrat. Cu toate acestea, el acceptă să primească activitățile lui Rainer în cadrul campaniilor monografice, întrucât amândoi sunt de părere că orice teorie trebuie testată înainte de a se decide că este greșită sau, cel puțin, să se ajungă la concluzia că o anumită teorie este imposibil de verificat.

„Există rase? Au influență asupra vieții sociale ori ba? Aceasta era problema pe care o puneam [Francisc Rainer]. Și o spunea răsplat. Foarte clar. Foarte clar. Mi se pare că am și scris treaba aceasta. L-am întrebat: dar, domnule profesor, la ce concluzii ați ajuns? Mai întâi, există rase? Există legătură între rasă și formele de viață socială? El mi-a spus așa: nu știu, deocamdată strâng material. Și strâng absolut obiectiv, cât mai mult pot, cât mai corect, cu nădejdea că va fi cândva cineva care să le interpreteze.

[Zoltán Rostás] Cred chiar că și punctul de pornire a fost greșit, dar nu este un caz unic în istoria științei...

Vezi, cum teoria rasistă era de pe vremea aceea la modă, el avea tot dreptul să-și pună întrebarea: ia să verific eu această problemă. Avea dreptul! [...] Și făcea el o întreagă teorie foarte interesantă despre obligația pe care o are omul de știință de a strânge material în mod corect. Cred că până la urmă ajungi la concluzia că

ai strâns degeaba. Dar niciodată nu strângi degeaba. Că răspunsul negativ la o întrebare pusă este un răspuns pozitiv de fapt. Ai dat deoparte această problemă, gata, ai scos-o din circulație. Nu poți să dovedești nimic. Asta era concluzia lui. De altfel, totdeauna în materie de rasă nu poți să spui nimic. Științific nu poți să dovedești nimic” (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 264-266; aldine în original).

Această discuție despre validitatea încercării de verificare a unei teorii, indiferent de implicațiile ei biologiste sau rasiste, răspunde unei teze elaborate de istorica Maria Bucur în cercetarea ei asupra mișcării eugenice din România interbelică (Bucur, 2002). Bucur explorează tematicile majore ale tezelor și ale programelor eugenice românești și investighează impactul pe care l-a avut discursul eugenic atât asupra comunității științifice, cât și dincolo de aceasta, în construirea identității naționale românești. Bucur identifică promotorii și aderenții principali ai ideilor eugenice în sfera politică și academică din România și îl include pe Dimitrie Gusti printre aceștia, asociindu-l cu mișcarea eugenică în virtutea poziției lui de președinte al Institutului Social Român. Așa cum am menționat mai sus, sub auspiciile Institutului se organizau conferințe publice și dezbateri despre diverse tematici, în cadrul cărora oameni de știință și politicieni cu diverse formații și convingeri ideologice susțineau alocuțiuni. Teza lui Bucur despre ideile eugenice ale lui Gusti se bazează pe faptul că Institutul pe care îl conducea a invitat și a găzduit prelegeri ale unor oameni de știință identificați cu mișcarea eugenică.

Discuția lui Stahl asupra necesității cercetării ca instrument prin intermediul căruia se poate dovedi că o anumită teorie este greșită și, în general, a necesității inițiativelor de dezbateri care să aducă sub lupă și să critice teme arzătoare ale vremii, ar putea modera o ipoteză atât de radicală precum identificarea lui Dimitrie Gusti cu mișcarea eugenică în virtutea asociației.

Mai mult, ipoteza mea fundamentală în această lucrare este aceea că Școala sociologică de la București, care a funcționat în cadrul Institutului Social Român, a găzduit oameni de știință și persoane publice cu toate formațiile și orientările academice și ideologice, așa încât ar fi problematic să îl considerăm pe Gusti adeptul și promotorul tuturor orientărilor pe care le-au avut invitații săi sau chiar și numai colaboratorii săi apropiați:

„[Gusti] vroia să-i facă pe toți politicienii să fie la un anumit nivel de obiectivitate, de tratare științifică a problemelor. Tot Institutul Social Român a avut acest scop. Lucra acolo cu te miri cine. Te și miri, într-adevăr, să vezi cine era vorbitor, conferențiar la serie de lucrări ale lui, începând cu Brătienii, cu Marghiloman, cu țărăniștii, cu Răducănu, chiar cu Voinea și cu Moscovici. Și cu Iorga.

[Zoltán Rostás] Îi băga într-o oală.

Da, da. El avea acest dar de a-i convinge pe oameni că, în primul rând, trebuie să fii om de știință. Ca politician. Și trebuie să fii conștient de ce urmărești. Vino și expune științific ce urmărești, ce vrei. [...] E surprinzător să vezi numai lista oamenilor care erau, care activau la Institutul Social Român. Era o platformă obiectivă, neutră, în care fiecare avea posibilitatea să spuie [...] (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 56; aldine în original).

Al treilea motiv al dificultății plasării Școlii de sociologie într-una dintre cele două tabere ideologice identificate în dezbaterile publice din perioada interbelică în România Mare constă în existența dezacordurilor și a unor grupuri „dizidente” în cadrul Școlii. Așa cum am arătat mai devreme, Școala a cuprins o colectivitate eterogenă din punctul de vedere al orientărilor politice și ideologice și, în acest context de pluralitate a convingerilor, coordonatorii ei au încercat, cel puțin la nivel discursiv, să asigure acuratețea și obiectivitatea cercetărilor și un anumit echilibru politic. Totuși au existat momente când a devenit foarte

greu, uneori chiar imposibil, de pus în acord și coordonat unele convingeri extreme și radicale, lucru care a dus în câteva cazuri la dezacorduri puternice între monografiști/ste și chiar la desprinderea de școală a unora și părăsirea activității monografice – așa cum s-a întâmplat cu unii dintre cei care au aderat la mișcarea legionară.

Un exemplu reprezentativ de disensiuni în grupul monografiștilor/stelor a fost relatat de Stahl atunci când a vorbit despre neînțelegerile provocate de interpretările diferite ale statutului Fundației Culturale Regale „Principele Carol”, care, din 1934, sprijinea școala gustiană și campaniile monografice. O echipă de cercetători din Transilvania a vrut să facă o cercetare în care să aplice modelul sociologic gustian asupra unui sat de pe teritoriul României locuit de etnici maghiari, dar se pare că proiectul de cercetare a fost împiedicat de Ministerul de Interne. Dintr-o scrisoare menționată de Zoltán Rostás în convorbirea cu Stahl, doi dintre coordonatorii activităților Fundației, Henri H. Stahl și Octavian Neamțu, au fost de partea echipei transilvănene, dar Emanoil Bucuța, aflat la conducerea Fundației, s-a opus. Stahl explică faptul că a avut mai multe conflicte cu Bucuța pe probleme legate de ceea ce acesta din urmă considera ca nedorit sau de neacceptat de către „Stat”. În acest caz conflictele de interpretare au avut la bază statutul Fundației, în care se stipula ca obiect de cercetare și scop al acesteia „ridicarea satului românesc”. Stahl înțelegea prin „satul românesc” orice sat de pe teritoriul României Mari, în timp ce Bucuța considera că nu poate fi vorba decât despre satul etnic românesc (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 210-211).

Un alt aspect important al disensiunilor din cadrul grupului monografist este reprezentat de pătrunderea convingerilor specifice mișcării de extremă dreaptă în România, identificată sub denumirea de Legiunea „Arhanghelului Mihail”. În

interviurile cu prima generație de monografiști/ste, grupul legionarilor este identificabil, dar diferențele de orientare nu sunt foarte importante, în timp ce monografiștii din a doua generație sunt mult mai conștienți de diferențele și conflictele dintre legionari și restul monografiștilor/stelor. Spre mijlocul anilor 1930 și, mai ales, la finalul acestora, vizibilitatea și influența Legiunii s-au intensificat și, ca urmare, capacitatea de a recruta tineri/e intelectuali/e în rândurile ei a crescut. Unii dintre monografiștii, care încă dinainte aveau convingeri de dreapta, au intrat în mișcarea legionară. Câțiva au părăsit școala gustiană deoarece interesele de cercetare ale acestora erau în conflict cu convingerea Legiunii, conform căreia nu era necesar nici un fel de cercetare pentru a afla care sunt nevoile poporului și soluțiile pentru îndeplinirea acestora, întrucât tot ce trebuia ei să știe apărea în cartea *Pentru Legionari*, scrisă de Căpitan, conducătorul mișcării legionare.

Stahl și alți/te monografiști/ste au relatat și au comentat pe larg diferențele de opinie din rândul legionarilor, motivele pentru care aceștia au intrat în Legiune, comportamentul lor față de școală gustiană înainte și după părăsirea ei, ca și explicațiile și sentimentele contradictorii ale acestora în legătură cu diverse acțiuni ale Legiunii – ca, de pildă, asasinarea unor oameni politici sau de știință, precum a prim-ministrului Armand Călinescu sau a istoricului Nicolae Iorga (vezi și interviul cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 40-41, 153-154, 215-216, 278, 280-281; interviul cu Paula Herseni în Rostás, 2003, 218; interviul cu Marcela Focșa în Rostás, 2003, 119-123, 133-134, 137-138; interviul cu Gheorghe Retegan în Rostás, 2006, 261, 377 etc.). De exemplu, aproape toți/oate monografiștii/stele intervievați/te, indiferent de generația din care au făcut parte, au semnalat quartetul format din Ernest Bernea, Ion Ionică, Dumitru C. Amzăr și Ion Samarineanu, dar evoluția relațiilor cu

fiecare dintre ei în parte și cu „grupul legionar” ca întreg este resimțită și relatată diferit, în funcție atât de relația personală a monografiștilor/stelor cu ei, cât și de momentul politic la care se face referire, culminând, în cele din urmă, cu separarea grupului „dizident” de Școala Sociologică. De exemplu, Marcela Focșa, în expunerea mai largă despre diferitele grupuri de prieteni/e din cadrul Școlii, îi identifică pe cei patru legionari ca formând un grup separat încă de la sfârșitul anilor 1920, dar îi diferențiază și individualizează pe fiecare în parte, în funcție de formațiile profesionale specifice, de clasa socială, de motivele pentru care s-au alăturat mișcării legionare și de consecințele pe care le-a avut acest lucru pentru fiecare în parte:

„Ăștia nu erau cu noi [în grupul ei de prieteni/e]. Erau colegi de an cu mine. Ei au fost după aceea legionari. Știu că Amzăr s-a însurat cu sora lui Bernea. Nu știu dacă erau prieteni, ei făceau parte din aceeași mișcare. Dar Ionică era un om, totuși, de alt gen. Era brașovean, era un băiat oarecum bogat. Avea mașină, ceea ce la vremea aceea era ceva... Nu era cu nasul pe sus, era foarte subțire, cu limba franceză. Era de altă categorie socială decât Bernea și cu Amzăr. Samarineanu a fost mai șters. Ionică a fost și director în minister [ulterior perioadei despre care vorbește]. Ei au făcut parte din mișcare [mișcarea legionară], și fiecare s-a ales cu altceva. Amzăr s-a ales cu o ambasadă parcă în Germania, și a rămas acolo, Ionică a dispărut și Bernea s-a ales cu închisoarea. Așa că fiecare a avut altă soartă” (interviu cu Marcela Focșa în Rostás, 2003, 119).

Este clar că relațiile multiple și în continuă schimbare ale Școlii Sociologice cu mișcarea legionară ca întreg, cât și cele cu grupul legionar dizident care s-a desprins din școală sunt mult mai complexe și mai nuanțate decât este loc pentru expunerea sumară din această lucrare. Dar ceea ce am vrut să arăt este că unii dintre monografiști, mai ales la sfârșitul anilor 1930, s-au ală-

turat Legiunii și au format un grup separat identificabil, cunoscut și prezent ca atare în toate relatările monografiștilor/stelor, plâsând și construind școala gustiană în opoziție cu orientarea de extremă dreaptă și naționalistă. Acest lucru nu înseamnă însă că toți monografiștii care au intrat în mișcarea legionară și, cu atât mai puțin, cei care aveau doar convingeri de dreapta, dar fără o poziție militantă, au părăsit activitățile școlii. Un exemplu cunoscut este cel al unuia dintre asistenții lui Gusti, Traian Herseni, care a aderat la mișcarea legionară mai curând urmărind avantaje profesionale, decât din convingere ideologică. De pildă, Marcela Focșa, printre alți/te monografiști/ste, localizează aderarea lui Traian Herseni la mișcarea legionară în ambițiile de ascensiune profesională ale acestuia: „Herseni era un ambițios. Un mare ambițios. Dacă n-ar fi fost el un om deștept și muncitor și capabil, s-ar putea spune despre el că este un carierist [...] Chestia cu legiunea cred că tot din carierism a făcut-o [...] Dar era așa de puțin legionar în felul lui de a gândi, de a vorbi cu oamenii... Nu era antisemit, nu înjura burghezii...” (interviu cu Marcela Focșa în Rostás, 2003, 137).

Zoltán Rostás indică un alt aspect important al relației dintre Școala Sociologică de la București și mișcarea legionară: competiția lor constantă și activă de a atrage masele tinere educate în rândurile lor. Acest lucru este valabil mai ales pentru finalul deceniului al treilea, când școala gustiană și-a extins scopurile în așa fel încât să cuprindă acțiunea socială și culturală desfășurată prin intermediul echipelor studențești trimise la sate mai ales cu acest obiectiv. În cadrul școlii și din inițiativa lui Gusti, activitățile echipelor studențești în sate au fost instituționalizate în cadrul Serviciului Social și participarea tuturor absolvenților/telor de învățământ superior din România la muncă socială și culturală la sate a devenit obligatorie. Această din urmă inițiativă de instituționalizare a muncii

culturale a lui Gusti, deși nu a mai avut timp să fie dusă la bun sfârșit din cauza începerii războiului, este considerată de Rostás ca o dovadă clară a demersului lui Carol al II-lea, prin Dimitrie Gusti, de a crea structuri care să intre în competiție cu atracția pe care o exercita mișcarea legionară asupra generației tinere educate și, eventual, să o contracareze (Rostás, 2005, 75-83). Acest aspect de competiție cu mișcarea legionară este evidențiat și de Henri H. Stahl, care remarcă pierderea luptei lui Carol în fața asaltului pătrunderii hitleriste:

„Mișcarea legionară a fost folosită ca instrument de pătrundere hitleristă. [...] Între ce lucra el cu echipele la țară, cu studenții, cu tineretul, și ce lucrau hitleriștii cu legiunea era o deosebire, o luptă vădită, acerbă. Amândouă mișcărilor, și în ce încercase să facă Vodă Carol cu echipele, și în ce încercase să facă Legiunea, foloseau tineretul. Or, se punea întrebarea: cine pune mâna pe acest tineret? În momentul când mâna a pus-o Legiunea, el a trebuit să renunțe pur și simplu la planurile lui. A fost o înfrângere clară a lui. Un eșec al întregii lui politici” (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 112).

Concluzii

Școala sociologică de la București, fondată și coordonată de Dimitrie Gusti, a fost un grup de cercetare complex și dinamic, activ în România interbelică, care pune sub semnul întrebării și problematizează delimitări și categorizări stricte. Școala gustiană a strâns în cadrul și în jurul ei un număr mare de cercetători și de cercetătoare cu orientări ideologice și politice diverse și adesea antagonice; cu toate acestea, coordonatorii școlii au reușit în mare măsură să mențină un echilibru delicat în marea eterogenitate a participanților/telor la activitățile ei. Ipoteza mea este că longevitatea și succesul școlii

gustiene nu trebuie înțelese *în ciuda* formatului ei pluralist, ci *ca urmare* a acestuia. Scopul Școlii nu era cercetarea sociologică a satelor din România doar de dragul cunoașterii, ci unul cu evidentă încărcătură politică¹⁸: cercetarea satelor din România cu scopul de a putea elabora și aplica politici de intervenție socială bazate pe cunoaștere directă. Bineînțeles, o asemenea întreprindere nu avea cum să nu dea naștere la dispute aprinse, atât în contextul local al unui stat de curând format și care se afla în cursul procesului de construire națională și reformă socială în cadrul proaspetelor sale granițe, cât și în contextul global al ascensiunii mișcărilor naționaliste și extremiste. Totuși, școala gustiană a reușit în mare măsură să-și îndeplinească proiectul, adaptându-l, reîncadrându-l și redefinindu-l constant, atât în funcție de mediul politic și social românesc în continuă schimbare între cele două războaie, cât și în funcție de contextul internațional.

Școala Sociologică de la București a funcționat ca un grup intelectual și de cercetare a cărui evoluție și orientare ideologică și politică au reflectat scena publică din România. Participanții/tele la activitățile școlii au avut, într-o măsură mai mică sau mai mare, în funcție de momentul și contextul specifice, toate orientările politice, dar coordonatorii au depus în mod constant eforturi pentru a asigura obiectivitate științifică și neimplicare și echilibru politice. De la mijlocul anilor 1920 și până la începutul anilor 1930, pentru prima generație de monografiști/ste, conceptul de națiune este mai difuz și mai implicit, iar referințele și mărcile națiunii sunt mai rare și discutate mai sumar și cu mai puțină implicare politică. Afirmarea unei națiuni și a unei culturi etnice românești ca diferite de „alte” etnii de pe teritoriul „României Mari” este mai evidentă, mai bine definită și mai puternică în interviurile cu a doua generație de monografiști, dar și aici există nuanțe. Nicolae Dunăre, de exemplu, este extrem de conștient de „românitatea” lui

etnică, religioasă și culturală, dar se simte obligat să sublinieze faptul că trăsăturile și convingerile lui personale nu trebuie să-i influențeze cercetarea, care trebuie să fie „cât mai obiectivă posibil” (interviu cu Nicolae Dunăre în Rostás, 2006, 21-23).

Prin urmare, transformările conceptualizării națiunii, societății și reformei sociale la cele două generații de monografiști/ste au urmat, în mare, interesele și dezacordurile crescânde între orientările și mișcărilor politice antagonice din România Mare. Formatul pluralist al Școlii Sociolo-

gice de la București face dificilă, dacă nu chiar imposibilă, situarea ei într-una dintre cele două, sau chiar trei, grupări fixe de orientări ideologice și politice identificate pe scena publică a României interbelice – „europenistă”, „tradiționalistă” și aceea care a fost numită „a treia cale”. Parcursul metodologic și ideologic al școlii gustiene s-a intersectat cu toate taberele „dezbaterii”, dar se pare că nu și-a apropiat niciuna dintre ele sau, mai curând, nu a considerat că ar fi productiv pentru scopurile sale să se identifice cu una anume.

Note

- ¹ Sintagmă atribuită, în registru ludic, lui Dimitrie Gusti și citată în Henri H. Stahl (1981, 115).
- ² Prima serie de campanii monografice a avut loc în următoarele sate: Goicea Mare (Dolj, 1925), Rușețu (Brăila, 1926), Nerej (Vrancea, 1927), Fundul-Moldovei (Bucovina, 1928), Drăguș (Făgăraș, Bucovina, 1929), Runcu (Gorj, 1930), Cornova (Orhei, Basarabia, 1931) (Stahl, 1936, 1138-1160).
- ³ A doua serie de campanii monografice s-a desfășurat în satele: Șanț (Năsăud, 1935 și 1936), Drăguș (Țara Făgărașului), Nerej (Țara Vrancei), Plasa Dâmbovnic (1939), dincolo de râul Bug (1943) (Rostás, 2006, 7-11).
- ⁴ Discuție personală cu Zoltán Rostás.
- ⁵ În această lucrare am ales să utilizez categoriile „est” și „vest” între ghilimele și cu minuscule din mai multe motive. În primul rând, utilizarea ghilimelelor este menită să marcheze caracterul construit și imaginat al acestor categorii, cu profunde implicații politice – pe de o parte, în sens gramscian, de hegemonie ca sistem de gândire dezvoltat în interesul unor clase/zonă și, pe de altă parte, în sens foucauldian, de putere și cunoaștere instituite, legitimate și menținute prin intermediul discursurilor normalizatoare. Categoriile „est” și „vest”, deși necesare una alteia pentru a se defini și a exista, nu funcționează (în majoritatea discursurilor și în imaginarul colectiv)

identice, ci sunt conceptualizate ierarhic, pe o structură de tipul centru vs. periferie, în care centrul există și își extrage puterea din relația hegemonică de exploatare a periferiei. Aici este interesantă poziția României, printre alte state, care ocupă, după unii (Hitchins, 1992, 1064-1983; Hofbauer și Komlosy, 2000, 459-501 *inter alii*), un spațiu „median” între aceste două extreme: semi-periferia. În al doilea rând, utilizarea minusculilor este în acord cu regulile limbii române, în care punctele cardinale nu sunt capitalizate, dar, dincolo de respectarea normelor lingvistice, am ales să utilizez minusculele pentru a-mi marca propria poziție politică vizavi de un discurs istoric care esențializează cele două categorii, transformându-le în substantive proprii. Nu în ultimul rând, utilizez „est” și „vest” în detrimentul termenilor Orient/oriental și Occident/occidental întrucât, chiar dacă în limba română acestea au o utilizare mai îndelungată, categoria „Orientului” este mult prea complexă și poartă în sine dimensiuni sociale, economice și politice care depășesc (ca să nu spun complică) limitele acestei lucrări (vezi, de exemplu, celebrul studiu *Orientalism*, din 1979, al lui Edward Said).

- ⁶ Henri H. Stahl avea descendență franceză și germană, Gábor Lükő era maghiar, Harry Brauner era de etnie evreiască, tatăl Lenei Constante era macedonean, iar mama evreică.

⁷ Îi sunt îndatorată lui Zoltán Rostás pentru sublinierea acestui aspect într-o manieră ludică – întrebându-mă dacă sunt de părere că ar fi fost diferită interacțiunea în cazul în care cercetătorul care conduce interviurile ar fi fost un sociolog român contemporan, cunoscut pentru orientarea sa de dreapta și naționalismul ortodoxist (discuție personală cu Zoltán Rostás).

⁸ O altă posibilă limitare a cercetării mele este dată de dimensiunea temporală trinivelară a studiului întreprins: eu lucrez într-un context (așa-numit) post-socialist, utilizând documente de istorie orală realizate în cea mai mare parte în perioada socialistă și care se referă la evenimente, idei și oameni din perioada interbelică, din timpul celui de-al doilea război mondial și la scurt timp după război. Cred că ar fi interesant și util, pe de o parte, pentru istoria socială a Școlii sociologice de la București, ca grupare intelectuală activă în România interbelică și, mai larg, pentru cultura politică din România interbelică, cât și, pe de altă parte, pentru istoria orală ca metodă de cercetare în științele sociale, să se urmărească dimensiunea trinivelară a acestei abordări și să se încerce lămurirea întrebărilor ridicate de coordonata temporală și de poziția cercetătorului/oarei într-o asemenea investigație.

⁹ Utilizez termenul „marcă” pentru a mă referi la și pentru a înțelege mai nuanțat acele unități discursiv-conceptuale impregnate de ideologic și politic și care dau seama de afinitățile, pozițiile și conceptualizările națiunii, reformei sociale și, în general, ale societății. Desigur, acestea sunt fluide, aflându-se într-o continuă schimbare, adaptare, reformulare – așa cum voi arăta mai departe.

¹⁰ Vezi discuția despre „Marea dezbateră” de mai jos.

¹¹ Discuțiile legate de denumirea „corectă” sau potrivită a Școlii sunt contradictorii atât în scrierile membrilor/elor și participanților/telor direcți/te, cât și în cele ale cercetătorilor/oarelor care se ocupă de acest subiect, dar acest aspect nu interesează în mod special aici (vezi Stahl, 1936; Stahl, 1981; Vulcănescu, 1998; Rostás, 2000; Rostás, 2005; Larionescu, 2007).

¹² Utilizez singularul în ambele cazuri întrucât acestea erau formele lingvistice folosite în scrierile vremii (de exemplu, în statutul

Fundației Culturale Regale „Principele Carol”, în cadrul căreia s-au desfășurat cele mai multe dintre activitățile Școlii). Bineînțeles, folosirea singularului nu reprezintă numai o preferință stilistică, ci trimite la dinamica ideologică și politică a conceptelor. Pe de o parte, este revelatoare pentru conceptualizarea satului românesc și a țărânului român ca subiecți esențializați, monolitici și unitari, dar, pe de altă parte, trebuie să fie înțeleasă în contextul istoric global al idealizării identității naționale și etnice. Totuși, interviurile pe care le folosesc în analiză arată că această conceptualizare a „satului românesc” și a „țărânului român” ca entități unitare fixe a fost discutată în mod critic de către unii dintre participanții la activitățile Școlii.

¹³ În studiul din 1992, Hitchins continuă să includă țărănismul în tabăra „tradiționalistă”, iar în studiul de mari dimensiuni din 1994, deși îl plasează sub umbrela celei de „a treia căi”, poziția acesteia nu este conceptualizată suficient pentru a avea același statut precum celelalte două grupări, cea „europenistă” și cea „tradiționalistă”. Este important de menționat faptul că în convorbirile dintre Henri H. Stahl și Zoltán Rostás – deci la mijlocul anilor 1980 – este menționată această viziune a „căii de mijloc” sau a „celui de-al treilea drum” (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 223).

¹⁴ Pentru utilizarea singularului vezi discuția de mai sus.

¹⁵ Stahl vorbește și în volumul său de memorii despre efectele pătrunderii capitalismului de tip „colonial” în satele românești cu un sistem de organizare devălmaș, subliniind însă faptul că acest lucru s-a produs și cu contribuția unor elemente locale (chiar dacă uneori sub amenințare): „Vrancea, la vremea aceea, rămăsese încă o insulă «arhaică», folosind un sistem de «devălmășie» cu totul altul decât cel cunoscut de legislația noastră, în speță de Codul Silvic, de istoricii și juriștii noștri, formă careia i-am dat numele de «devălmășie absolută», nume convențional prin care am vrut să semnific situația în care se afla orice bun prisoselnic în așa măsură, față de un număr mic de părtași, încât fiecare din ei poate folosi bunul comun fără limită. [...] Societatea anonimă nu avea deci altceva de făcut decât să cumpere

dreptul unui moșnean, să se substituie acestuia și să taie pădurea, tot «după putere și nevoie», de data aceasta însă cu puterea funicularelor și cu nevoile pieței mondiale. Evident, nu se cumpăra un singur drept, ci mai multe, în special ale unui grup de chiaburi și notabilități din sat – primari și notari – și al câtorva săraci, mai răi de gură [...] Apariția în sat a marelui strateg al cumpărării de drepturi, vestitul Moritz Horn, provoca panică. [...] Acest Horn era, de fapt, un emisar al băncilor din Budapesta, întocmai ca și Mochi Fișer dealtfel, amândoi având ca sarcină, unul să obțină exploatarea în monopol a pădurilor moșnenești, altul a latifundiilor boierești, exploatare care, din punct de vedere economic, avea toate caracterele exploatărilor «coloniale» (Stahl, 1981, 56-57).

¹⁶ Stahl nu a menționat numele istoricului și nici titlul cărții la care se referă, vorbind doar despre studiu și indicând faptul că autorul lui era un student al istoricului P. P.

Panaiteșcu (din conversația dintre Stahl și Rostás, este posibil ca volumul să fi fost la vedere în situația de interviu).

¹⁷ Unii dintre cei mai renumiți medici, antropologi, biologi și psihologi (de exemplu Ion Făcăoaru, Francisc Rainer, Constantin Rădulescu-Motru) din perioada interbelică au fost asociați (unii doar retrospectiv, alții de către contemporani – acest aspect constituie tema a diverse dezbateri) cu mișcarea eugenică (vezi, de exemplu, studiul Mariei Bucur, 2002).

¹⁸ Utilizez „politic” în sensul în care îl utilizează și Henri H. Stahl în convorbirile cu Zoltán Rostás: „el [Dimitrie Gusti] de la început a pus problema politică. Catedra lui era de sociologie, etică și politică. Adică problema acțiunii sociale l-a interesat în mod direct. Politica el o înțelegea însă ca tehnică de acțiune socială. Nu politicianismul îl interesa” (interviu cu Henri H. Stahl în Rostás, 2000, 55).

Bibliografie

- Bucur, M. (2002) *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Gusti, D. (1938) *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, vol. I. București: Fundația Culturală Regală „Principele Carol”.
- Gusti, D. (1939) *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, vol. II. București: Fundația Culturală Regală „Principele Carol”.
- Gusti, D. (1946) *Sociologia Militans. Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii. I. Cunoaștere*. București: Fundația Culturală Regele Mihai I.
- Hitchins, K. (1978) Gândirea: Nationalism in a Spiritual Guise, în K. Jowitt (ed.), *Social Change in Romania, 1860-1940*, Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 140-173.
- Hitchins, K. (1992) Romania. *The American Historical Review*, 97, 4, 1064-1983.
- Hitchins, K. (1994) *Rumania 1866-1947*. Oxford: Clarendon Press.
- Hofbauer, H. și Komlosy, A. (2000) *Capital Accumulation and Catching-Up Development in Eastern Europe. Review – Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations*, XXIII, 4, 459-501.
- Larionescu, M. (2007) *Istoria sociologiei românești*. București: Universității din București.
- Livezeanu, I. (1995) *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle. 1918-1930*. London: Cornell University Press.
- Rostás, Z. (2005) *Atelierul gustian. O abordare organizatională*. București: Tritonic, 2005.
- Rostás, Z. (2000) *Monografia ca utopie – Interviuri cu Henri H. Stahl*. București: Paideia.
- Rostás, Z. (2001) *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*. București: Printech.
- Rostás, Z. (2003) *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*. București: Paideia.
- Rostás, Z. (2006) *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai Școlii Gustiene*. București: Paideia.

- Stahl, H. H. (1936) Școala monografiei sociologice. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, XIV, 1138-1160.
- Stahl, H. H. (1981) *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*. București: Minerva.
- Stahl, H. H. (2003) Satul, în H. H. Stahl, *Istoria socială a satului românesc. O culegere de texte*. București: Paideia, 137-147 (orig. Henri H. Stahl (1938) *Pentru sat, Cartea echipelor nr. 2*, București: Fundația Culturală).
- Țurcanu, F. (2003) *Mircea Eliade. Le prisonnier de l'histoire*. Paris: Éditions la Découverte (trad. rom. *Mircea Eliade. Prizonierul istoriei*, București: Humanitas, 2005).
- Vulcănescu, M. (1998) *Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti*. București: Eminescu (orig. Vulcănescu M. (1937) Dimitrie Gusti, Profesorul în Mircea Vulcănescu et al., *D. Gusti și Școala sociologică dela București*, București: Institutul Social Român, 5-94).

Primit la redacție: Iunie, 2012